TANULMÁNY

Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről

Csáki Csaba

Kulcsszavak: versenyképesség, változó környezet, termelési szerkezet, agrárstratégia, komplex megoldás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyarországi mezőgazdaság helyzetére a csökkenő versenyképesség, pozíció- és piacvesztés jellemző, belföldön és külföldön. A hazai agrárvilág legsúlyosabb gondja a változó piaci körülményekhez való alkalmazkodás hiánya, amiben sajnos szerepet játszik az is, hogy az egyébként szükségszerű mezőgazdasági rendszerváltás nem járt együtt korszerű agrárstratégia kibontakozásával, az EU csatlakozásra való megfelelő felkészüléssel. Rendkívül káros a termelési szerkezet extenzív irányú eltolódása, az alacsony jövedelemtermelő képesség. A kiindulási állapot mellett, a helyzet megváltoztatásában célszerű számolni az európai mezőgazdaság és agrárpolitika változásaival is. A versenyképesség javítása közmegegyezésre épülő stratégiát, komplex tennivalókat igényel. Ebben szerepet játszik az agrárpiacok várható liberalizálása, a biotechnológiával, a GMO növényekkel kapcsolatos hazai jövőbeni álláspont, a bioenergiai fejlesztés mérlegelése, a KAP jövője, a hazai harmonikus üzemi struktúra, a földtulajdon rendezése, a gyors technológiai fejlesztés, melyen belül különösen fontos a kutatások felkarolása, sürgető a termelők összefogása, az állami és magánszféra hatékonyabb együttműködése, valamint a mezőgazdaság és vidék új típusú szintézise.[1]

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság nehéz két évtizedet tudhat maga mögött. A rendszerváltással összefüggő reformok, a tulajdonosváltás és az agrárpolitikai cikk-cakkok megnehezítették a magyar mezőgazdaság alkalmazkodását a változó nemzetközi környezethez, illetve felkészülését az EU-tagság által teremtett új követelményekre. A közelmúlt fejleményei újabb fordulópontot jeleznek a nemzetközi és a magyar agrárgazdaság történetében. Ma a hazai mezőgazdaság versenyképessége elmarad mind természeti erőforrásai, mind a nemzetközi piac által kínált lehetőségektől, de adottságai és hagyományai alapján a jövőben is a gazdaságnak rendkívül fontos ágazata maradhat, és meghatározója lehet a vidék fejlődésének. Ezt a szerepet azonban csak akkor tudja betölteni, az ágazat versenyképessége csak akkor javulhat, ha az agrárgazdaság szereplői megértik a kör-

[1] A tanulmány előadás-változata a „XI. Tudományos Napok, Gyöngyös, 2008" rendezvényen hangzott el. A témakör jelentősége miatt folyóiratunk fontosnak vélte, hogy olvasóink szélesebb körben megismerkedhessenek a versenyképesség kérdéseivel. (Cs. L.)

nyező világ fejlődésének tendenciáit és képesek együttes, racionális cselekvésre a jövőt meghatározó kritikus kérdésekben. A tanulmány célja, hogy a hazai helyzet és az európai mezőgazdaság perspektíváinak áttekintése alapján felhívja a figyelmet a magyar mezőgazdaság versenyképessége szempontjából kulcsfontosságú néhány teendőre.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG HELYZETE: CSÖKKENŐ VERSENYKÉPESSÉG

A magyar mezőgazdaság jelenlegi helyzetét mindenekelőtt a romló nemzetgazdasági pozíciók fejezik ki. 2007-ben a mezőgazdaság csupán 3,6%-kal részesedett a GDP-ből, míg a foglalkoztatottak 4,7%-a kapcsolódott a szektorhoz (1. táblázat).

A magyar mezőgazdaság és élelmiszertermelés volumene továbbra is mintegy 25%-kal elmarad a rendszerváltás előtti szinttől. Különösen alacsony volt 2007. évben a mezőgazdasági termelés volumene, az 1980-as szintnek csupán 59,8%-a. A csökkenő termelési trend jelentős ingadozásokkal párosult. A gabonafélék össztermés-mennyisége 2008-ban például több mint 6 millió tonnával haladja meg várhatóan a 2007. évit, és összességében 16 millió tonna körül alakul (1. ábra). Rendkívül erőteljes és folyamatos az állattenyésztés visszaesése.

1. táblázat

A mezőgazdaság helye a nemzetgazdaságban

(M. e.: %)

Év	A mezőgazdasági GDP-termelés részaránya	A mezőgazdaság részesedése a foglalkoztatásban	A mezőgazdaság részesedése a beruházásban	Az élelmiszer-gazdaság részaránya a kivitelből
1996	5,8	8,3	3,5	18,4
2003	3,7	5,5	6,1	6,5
2004	4,1	5,3	4,3	6,0
2005	3,7	5,0	4,5	5,8
2006	3,7	4,9	4,2	5,5
2007	3,6	4,7	3,7	6,3

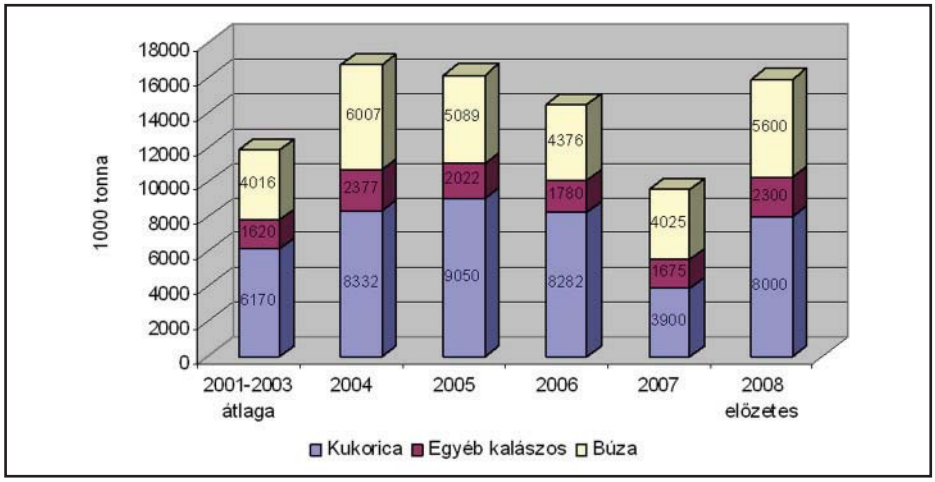
Forrás: KSH, 2008

Mindez párosul a magyar élelmiszertermelés pozíció- és piacvesztésével belföldön és külföldön egyaránt. 2003 óta a hazai élelmiszer-termelés részesedése a kiskereskedelmi fogyasztói piacon meredeken csökken. 2007-ben 78% volt, 2010-ben pedig várhatóan a hazai élelmiszerfogyasztás 25%-a külföldi eredetű lesz (2. ábra). A 2000-es években a mezőgazdaság kivitele ugyan számottevően bővült, a növekmény közel 2 milliárd euró 2000 és 2007 között. Ezzel párhuzamosan azonban az élelmiszer-behozatal több mint megkétszereződött. Az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi egyenlege másfél milliárd euróról 2006-ban 994 millió euróra csök-

kent (3. ábra). Azonban a pozitív egyenleg 2007-ben, elsősorban az intervenciós gabonakészletek értékesítésének következményeként újra meghaladta a másfél milliárd eurót. A hazai teljesítmény alacsony színvonala különösen szembetűnő, ha összehasonlítjuk a többi új tagország agrárexportadataival.

1. ábra

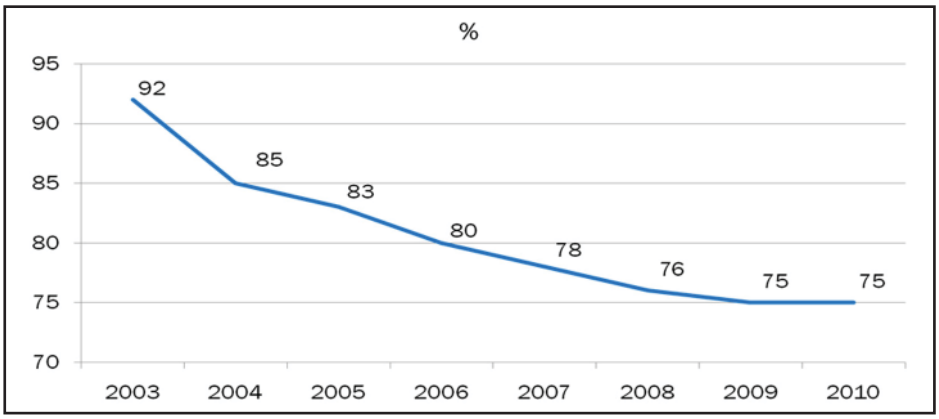
A gabonafélék termésmennyisége

Forrás: KSH, 2008

2. ábra

A hazai piacvesztés

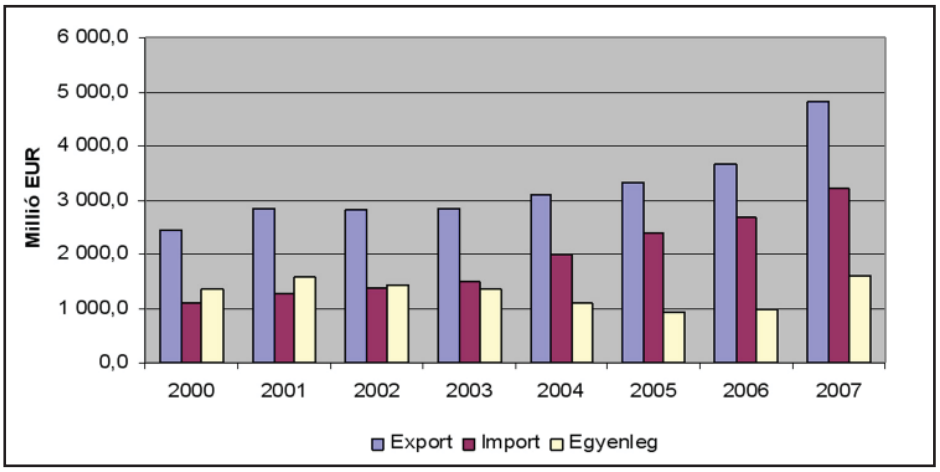

Forrás: AKI, 2007

A külkereskedelmi teljesítményekben a magyar mezőgazdasági termelésnek egyre inkább a korlátozottabb és csökkenő versenyképessége jut kifejezésre. Egyértelműen növekedett a lemaradás az EU 15-höz képest a fontosabb termékek átlaghozamaiban (4. ábra). Továbbra is elmaradnak az állati termékek fajlagos hozamai a nyugat-európai szinttől. A lemaradás megmutatkozik az egy hektárra jutó termelési érték alacsony szintjében is. A hazai mezőgazdaság 2004-ben 1129

3. ábra

A relatív piacvesztés külföldön

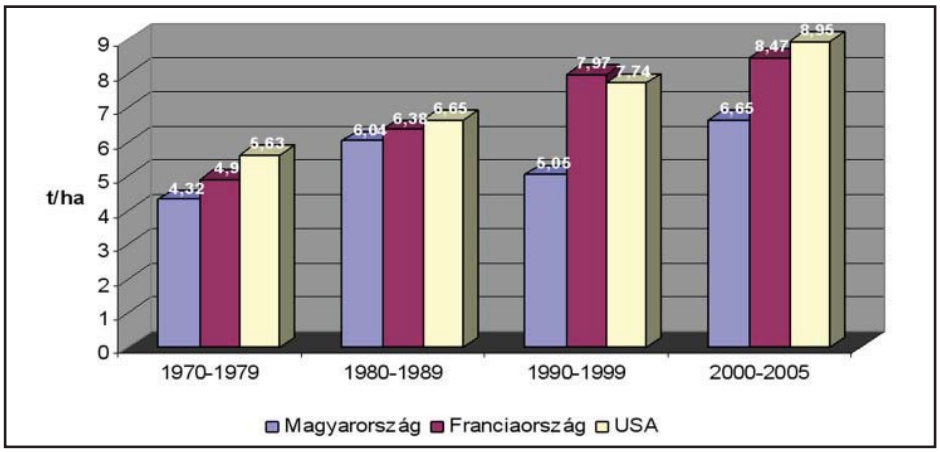
Forrás: KSH, 2008

euró bruttó termelési értéket állított elő egy hektáron, míg a német mezőgazdaság 2145 eurót, a dán mezőgazdaságban pedig az egy hektárra jutó bruttó termelési érték 2859 euró volt (5. ábra).

Egészében véve kedvezőtlen tény a magyar mezőgazdaság termelési szerkezetének extenzív irányú változása. Az állattenyésztés súlya jelentős mértékben visszaesett az elmúlt években. Az ágazat részesedése a bruttó mezőgazdasági kibocsátásból 2006-ban csupán 39,3%, 2007-ben pedig csak 34,1% volt, szemben a 80-as évekre jellemző 50% körüli részesedéssel. Fontos változás, hogy a kisebb gazdaságok jelentős része felhagyott az állattenyésztéssel és termelési szerkezetében a gabonafélék váltak meghatározóvá. Hazánkban jelentős mennyiségű gabonafelesleg halmozódott fel 2004-2005-ben, jelezve, hogy a gazdaságok egy része gabonatermelését a tényleges piaci lehető-

4. ábra

Kukoricahozamok alakulása

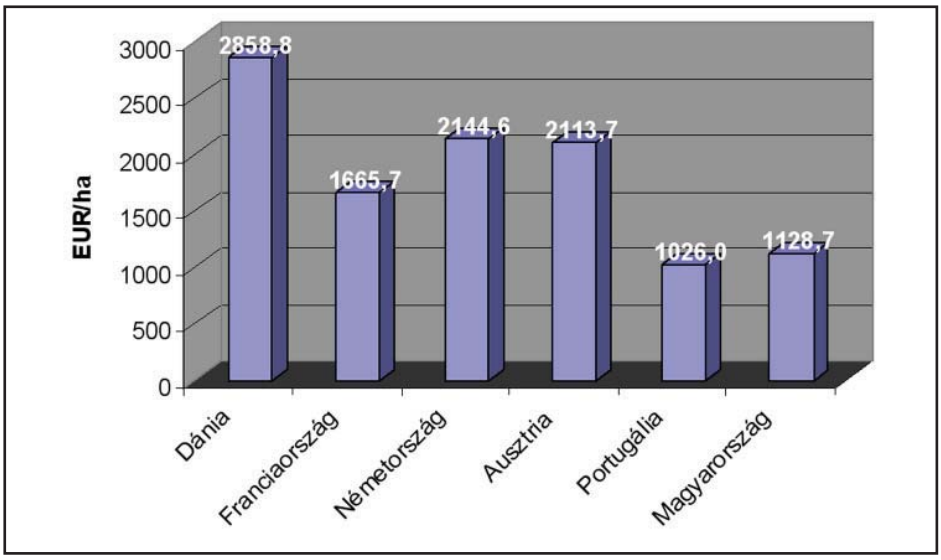
Forrás: Eurostat, 2007

ségektől függetlenül bővítette. 2008-ban újra a gabona-túlkínálat vált meghatározóvá. Az extenzív irányú elmozdulást nem kompenzálta a növénytermelés intenzívebbé válása, bár fellendülés mutatkozott a kertészeti ágazatokban.

Az extenzívebb mezőgazdasági termelés egyértelműen kevesebb munkalehetőséget és jövedelmet kínál a vidéki lakosság számára (6. ábra).

5. ábra

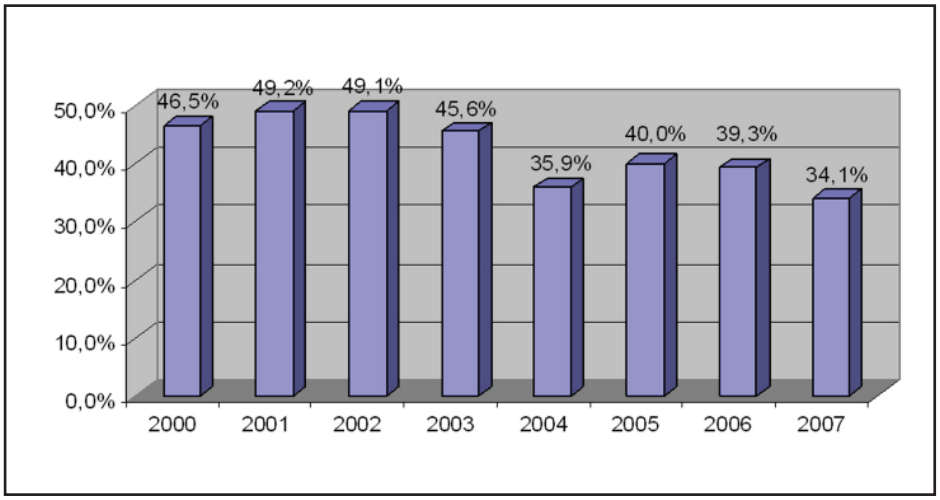
Bruttó hozzáadott érték, 2004

Forrás: Eurostat, 2006

6. ábra

Az állattenyésztés részesedése az ágazat bruttó kibocsátásából

Forrás: KSH, 2008

A mezőgazdaság helyzete természetesen még további mutatókkal is elemezhető, de ezek közül csupán az ágazat jövedelemhelyzetével foglalkozunk. A mezőgazdasági termelés tartósan jövedelmezőségi gondokkal küzd. Az ágazat jövedelemmérlegét tartósan pozitívvá az EU-tagság eredményeként megnövekedett támogatások tették. Érdemes áttekinteni a 2. táblázat adatait. E szerint a magyar mezőgazdasági termelők részesedtek 2006-ban a legnagyobb egységnyi területre jutó közvetlen támogatásban (SAPS+top up). Ez a tény különösen azért elgondolkoztató, mert ahogyan erről az előzőekben már szó esett, a magyar mezőgazdaság teljesítménye elmaradt a többi új tagország eredményeitől.

2. táblázat

Közvetlen támaogatások alakulása (SAPS+top up*/ha)

Tagállam	Ref. hozam	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011-2013
	t/ha	euró/ha							
Csehország	4,20	145,7	159,0	172,2	185,5	212,0	238,5	265	265
Magyarország	4,73	149,5	161,0	174,3	208,6	238,4	268,2	298	298
Lengyelország	3,00	104,0	113,4	122,9	132,3	151,2	170,1	189	189
Szlovákia	4,06	140,8	153,6	166,4	179,2	204,8	230,4	256	256
EU-10	** 4,00	138,6	151,2	163,8	176,4	201,6	226,8	252	252
EU-15	4,77	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5
EU-10 / EU-15 (%)	83,8	46,1	50,3	54,5	58,7	67,1	75,5	83,8	83,8

*top up: nemzeti költségvetésből
**Becslés
Forrás: DG AGRI, Country Reports

AZ EURÓPAI MEZŐGAZDASÁG ÉS AGRÁRPOLITIKA VÁLTOZÁSAI

A magyarországi mezőgazdaság perspektívái és gondjai a globális tendenciák mellett elválaszthatatlanok az Európai Unióban várható fejleményektől. Regionális összefüggésekben elsősorban az európai mezőgazdaság egészének teljesítményét, valamint a közös agrárpolitika várható változásait célszerű elemezni.

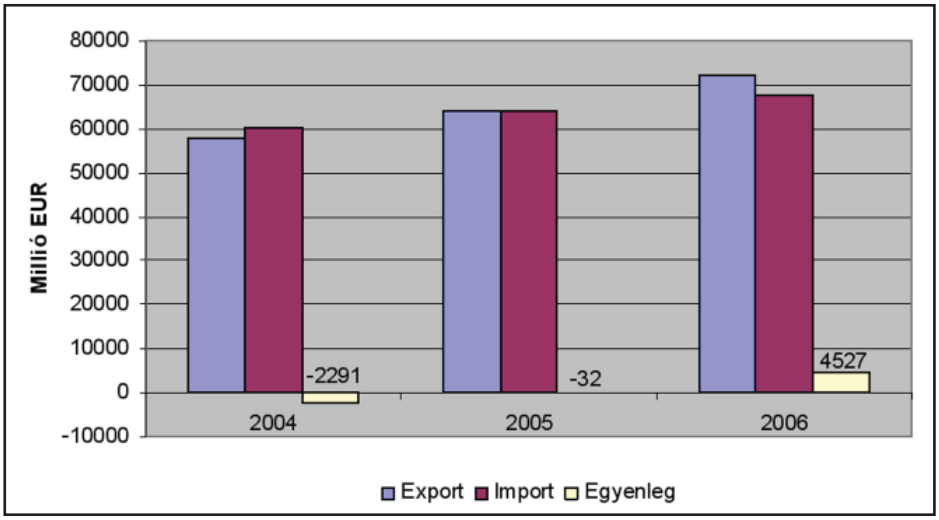
Az Európai Unió mezőgazdasága a világban egyike a legfejlettebbnek, és meghatározó a mezőgazdasági termékek nemzetközi kereskedelmében. Az EU-15-ök, az önellátás magas szintje mellett, a világ egyik legnagyobb élelmiszer-importáló térsége. Úgy tűnik azonban, hogy a közös agrárpolitika által nyújtott támogatások, a multifunkcionális mezőgazdaság koncepciójának gyakorlati érvényesítése és a magas fokú piacvédelem együttesen az európai mezőgazdaság csökkenő nemzetközi versenyképességét eredményezték.

Az elmúlt 25 évben az Európai Unió részesedése a világ gabonatermeléséből 13%-ról 11%-ra, a hústermelésből 26%-

ról 15%-ra, a zöldség- és gyümölcstermelésből 19%-ról 10%-ra csökkent. Az amerikai farmer a 80-as években még csak kétszer, 2006-ban pedig már közel négyszer akkora hozzáadott értéket termelt, mint az uniós gazda. Az EU agrár-külkereskedelmét az ezredforduló óta csökkenő aktívum, illetve esetenként (2004) passzívum jellemzi (7. ábra). A növekvő támogatások (2007-ben 55 milliárd euró) mellett is évente 160 ezer mezőgazdasági munkahely szűnt meg az EU-15-ben 1995 és 2006 között.

7. ábra

Az EU agrár-külkereskedelmi mérlege

Forrás: Eurostat, 2008

Az EU közös agrárpolitikájának (KAP) elfogadása óta 50 év telt el, s a folyamatos átalakulások ellenére mára az unió egyik legvitatottabb gazdaságpolitikai eszközévé vált. A kritikák mögött azonban többékevésbé egyetértés van abban, hogy a KAP egészében elérte eredeti céljait. Az EU gazdák jövedelme stabil és magas, és az Európai Unió az élelmiszer-önellátás magas szintjét érte el. Az elmúlt évtizedek reformjai átalakították ugyan a KAP rendszerét, annak jövedelemtámogatási és protekcionista jellege azonban alapvetően nem változott. A jelenlegi koncepció középpontjában a multifunkcionalitás, a jövedelemtámogatási termeléstől való szétválasztása és a vidékfejlesztés áll, kiegészítve a fenntartható fejlődés, az élelmiszer-biztonság, az állatvédelem szempontjaival és a bioenergia-termelés új követelményeivel (*Csáki, 2008*).

Napjainkban folyik a KAP jelenlegi rendszerének értékelése (ún. Health check). Megkezdődtek a viták a KAP újabb reformjáról, a 2012 utáni támogatási rendszer részleteiről. Ma még korai döntésekről beszélni, egy esetleges reform fő jellemzői azonban egyre inkább körvonalazódnak. Ennek fontosabb jellemzői:

- A multifunkcionalitás elve továbbra is prioritás marad.
- Támogatások csökkentése és ezen belül a nemzeti költségvetések növekvő szerepe.
- Nő a termeléstől elválasztott kifizetések aránya (decoupling).

- Szigorúbb kereszt-megfelelési (cross compliance) szabályok (pl.: klímaváltozásra is tekintettel lévő termelési technológiák alkalmazása).
- Nő az agrár-környezetgazdálkodási, vidékfejlesztési támogatások aránya az I. pillér támogatási keretének rovására.
- Megszűnik a kötelező területpihentetés (set aside).
- 2015-ig fokozatosan megszűnik a tejkvóta-rendszer. A kenyérbúza kivételével megszűnik a jelenlegi piaci intervenciós rendszer (gabona, vaj, hús stb.), helyére ad hoc válságkezelés lép.
- Az egy üzemre kifizethető támogatások összegének korlátozása. Degresszív kifizetések üzemnagyság és termelő szerint (100 ezer euró/üzemnagyságtól).

Először is azt érdemes megvizsgálni, hogy a tervezett reformlépésekkel megállítható-e az európai mezőgazdaság versenyképességének csökkenése, adekvát választ kínál-e az EU tervezett agrárpolitikai reformja a legújabb globális változásokra? A válasz e kérdésre inkább nemleges. Úgy tűnik, az EU a reformokat csak a multifunkcionalitás elvének megtartása mellett tudja elképzelni, tehát továbbra sem kívánja tiszta gazdasági ágazatként kezelni a mezőgazdaságot. Ez tovább csökkentheti az európai mezőgazdaság versenyképességét, hiszen a környezetvédelmi, állatvédelmi szempontok erőteljesebb hangsúlyozása komoly költségeket ró a gazdálkodókra. Az eddigieknél is szigorúbb cross compliance feltételek miatt tovább romlik az uniós termelők versenyhelyzete a világ más termelőihez képest. Továbbra sem prioritás a kutatás, az oktatás, a szaktanácsadás, nem egyértelmű a technológiai fejlődés kritikus elemeinek (pl. GM) kezelése.

Úgy tűnik, nincsen teljes összhang a tervezett reformok és a WTO tárgyalások, valamint a szélesebb liberalizáció perspektívái között. Végső soron az Unió rá fog kényszerülni az uniós vámszintek és a belső támogatások jelentős csökkentésére. Kérdéses, hogy a tervezett reformok mennyiben segítik az uniós termelők alkalmazkodását és felkészülését erre az új helyzetre. Várhatóan egy komolyabb piacnyitás jelentős mértékben növeli az EU-n belüli versenyt. Az EU-n kívüli, hatékonyabban termelő országokból drámai mértékben megnövekedhet az import. Ebben az esetben a tervezett KAP reformok – mindenekelőtt a támogatások csökkentése és nemzeti költségvetésekre építése – különösen súlyos helyzetet teremthet a 12 új tagországban, ahol a mezőgazdaság versenyképessége gyenge, a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma magas, az állami költségvetések lehetőségei korlátozottak.

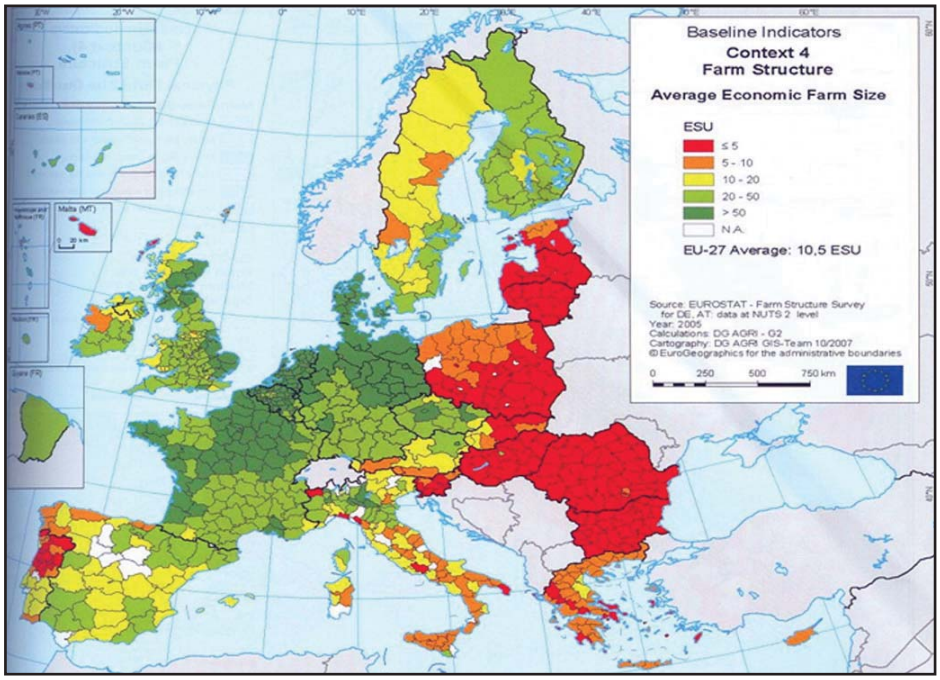
A liberalizáció várható hatásain túlmenően érdemes arra a kérdésre is választ keresni, hogy milyen KAP reformok szolgálhatják leginkább az új tagországok és benne hazánk érdekeit. Elvileg egy egyszerűbb és alacsonyabb szintű támogatási rendszer, liberalizáltabb környezetben kedvező lehet hazánknak, hiszen mezőgazdaságunk potenciális teljesítőképessége természeti adottságainkból eredően kedvezőbb, mint a legtöbb EU tagországban. E potenciális lehetőség kihasználását azonban ma akadályozza a mezőgazdaság technológiai elmaradottsága, és nem utolsósorban a régi és az új agrárországok termelőinek juttatott támogatásokban meglévő lényeges különbségek. Nem érdekünk tehát olyan reform, amely támogatáscsökkentéssel jár, mindaddig, ameddig a jelenlegi különbségek teljesen meg nem szűnnek. A technikai ellátottságban meglévő különbségek miatt számunkra továbbra is a versenyképességet fokozó, a mezőgazdasági termelésben eszközölt beruházásokat segítő támogatások a legfontosabbak.

Nagyon fontos továbbá, hogy a reformok eredményeként létrejövő új rendszer megfelelő keretet nyújtson az új tagországok, így hazánk speciális problémáinak kezelésére. A 8. és 9. ábrákon az EU ország-

gok mezőgazdaságának két nagyon fontos mutatója a mezőgazdasági üzemek átlagos nagysága és a mezőgazdasági jövedelmek szintje látható országonként. Látható, mind a két mutató tekintetében az új tagországok markánsan különböznek a régi tagoktól. A KAP jelenlegi modellje az EU 15 országainak nagyjából homogén körülményeinek felel meg. Ugyan a jelenlegi modellben is van lehetőség bizonyos területek speciális kezelésére, ez a modell azonban alkalmatlan az új tagországokban működő több millió kisgazdaság érdemi segítésére. Nem beszélve a vidéki szegénység problémáiról, bár az utóbbi nyilvánvalóan túlmutat a szűkebben vett mezőgazdaság keretein. Kérdéses tehát, hogy egy továbbra is nagymértékben uniformizált KAP fenntartása mennyire érdeke a szegényebb országoknak, köztük Magyarországnak is.

8. ábra

KAP jövője „one fits to all?"

Forrás: Eurostat, 2008

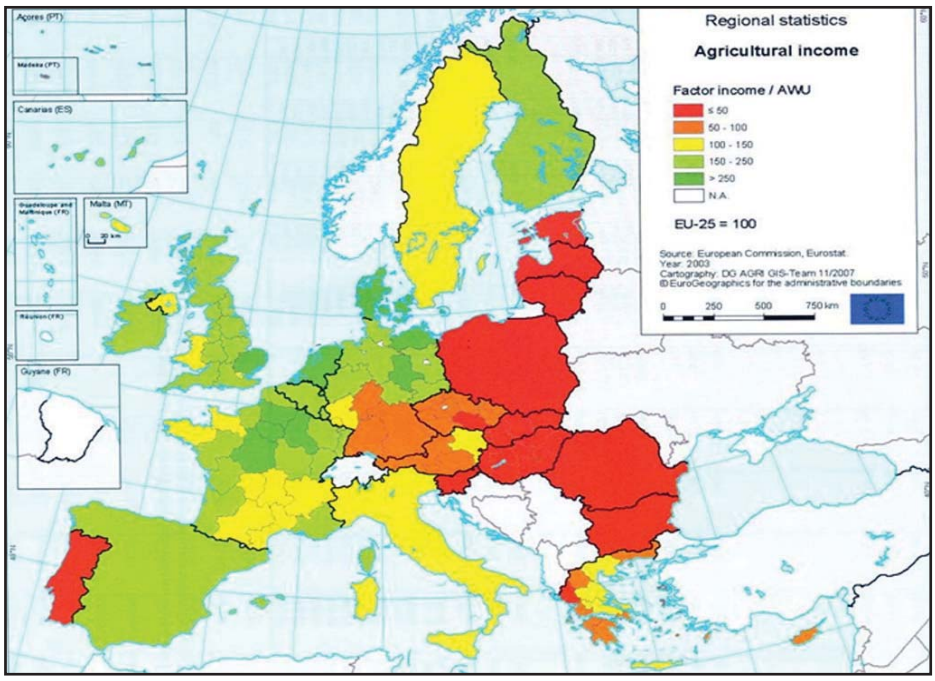
A HAZAI PROBLÉMÁK ÉS FESZÜLTSÉGEK

A magyar mezőgazdaság jelenlegi gondjai és problémái jelentős részben az elmúlt két évtized magyar agrárpolitikájában gyökereznek. A mezőgazdasági rendszerváltás – amelynek szükségszerűsége egyébként nem vonható kétségbe – alapvetően a politika által vezérelt folyamatként zajlott le, amelyben a gazdasági racionalitás legfeljebb másodlagos szempontként játszott szerepet. Az egymást követő kormányok agrárpolitikája rövid távú, választásokra koncentráló célokat követett. Nem született meg egy szélesebb konszenzuson alapuló agrárstratégia, amely alapján az ágazat felkészülhetett volna az EU csatlakozás által teremtett új körülményekre. A mezőgazdaság a csatlakozás előtti peri-

ódusban is komoly támogatásokhoz jutott. Ez a támogatáspolitika azonban nem állította egyértelműen a középpontba a versenyképesség és a hatékonyság javítását. A hatalmas támogatási összeg jelentős része piaci és jövedelemtámogatás formájában került szétosztásra, és így nem szolgálta a termelési alapok és a versenyképességet meghatározó technológiák fejlesztését. A csatlakozást közvetlenül megelőző időszakban jelentős késedelmet szenvedett a közös agrárpolitika működtetéséhez szükséges intézményi struktúra kialakítása, és többek között a SAPARD program megvalósítása. Mindezek eredményeként elmondható, hogy az EU tagságra az új tagországok közül hazánk mezőgazdasága volt az egyik legkevésbé felkészült.

9. ábra

KAP jövője „one fits to all?"

Forrás: Eurostat, 2008

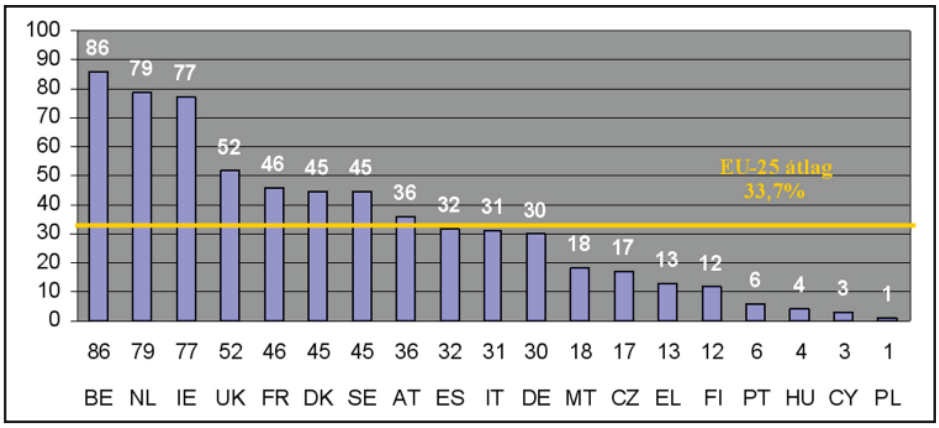
Az elmúlt két évtized változásai eredményeként duális gazdaságstruktúra jött létre, a földtulajdon rendkívüli mértékű elaprózódásával. Az ötven hektár feletti gazdaságok, az összes gazdaság 1,3%-a használja a földterület 40%-át. A 4-5 ezer nagyüzem mellett 20-30 ezer konszolidált családi gazdaság működik. A kisüzemek száma mintegy 180 ezerre tehető. Ezt egészíti ki mintegy 700 ezer gazdaságként nyilvántartott háztartás, kevesebb mint 2-3 hektár földdel. A nagyüzemek zömében bérelt földön gazdálkodnak, és jelentős részük még a nagyüzemi gazdálkodás korábbi periódusából öröklött hatékonysági gondokkal és krónikus tőkehiánnyal küszködik. A családi gazdaságokra ugyancsak a tőkehiány a jellemző. A 180 ezer kisüzem a fennmaradásért küzd, meglehetősen szétaggoltan és magára hagyatva. A mezőgaz-

dasággal is foglalkozó 700 ezer háztartás zömében saját fogyasztásra termel, és képtelen az átalakuló mezőgazdasági piacokba való integrálódásra. Ez a struktúra egyértelműen kedvezőtlen a versenyképesség és hatékonyság szempontjából.

A mai magyar agrárvilág egyik legsúlyosabb gondja a megváltozott piaci körülményekhez való alkalmazkodás hiánya. Mint említettük, az elmúlt évtizedben az agrártermékek piacai forradalmi átalakuláson mentek keresztül. A multinacionális élelmiszer-feldolgozó és -kereskedelmi cégek megjelenése, a szupermarketek és a hipermarketek térhódítása új feltételeket és követelményeket teremtett a mezőgazdasági termelők számára. Ebben a helyzetben a termelők összefogására, együttes cselekvésére van szükség a termékek értékesítésében, ahhoz, hogy az integrálódó piacokon ne kerüljenek kiszolgáltatott helyzetbe. A szükséges alkalmazkodás nem könnyű a nagyüzemek számára sem, bár nagyobb méreteikből eredően pozícióik valamivel kedvezőbbek. Szinte reménytelen azonban a kistermelők helyzete, valamiféle marketing-kooperáció és összefogás nélkül. Sajnos ma még, ahogyan ez a 10. ábrából látható, az új tagországok viszonylatában is minimális a kooperáció a mezőgazdasági termelők között. Az EU átlagában a termékek 33,7 %-a kerül piacra a kisebb üzemekből termelői értékesítő szervezetek közreműködésével. Ez az arány Magyarországon 2006-ban kevesebb mint 5%.

10. ábra

A TÉSZ-ek által értékesített termékek aránya, %

Forrás: Eurostat, 2006

A jelenlegi helyzetben további aggodalomra alapot adó fejlemény a magyar mezőgazdaság termelési struktúrájának sajátos alakulása. Ahogyan erről már szó volt, a globális piacokon egyértelműen az intenzívebb mezőgazdálkodást igénylő termékek, elsősorban az állati termékek, valamint a kertészet termékei irányába, és mindezek mögött a magas minőségű, biológiailag tiszta termékek irányába mozdul el a kereslet. Nálunk viszont folytatódik az állattenyésztés visszaesése, amely a vidéki foglalkoztatás szempontjából is kedvezőtlen, és várat magára az intenzívebb növénytermesztés kibontakozása is. Ezzel szemben szinte eufória kíséri a bioenergiatermelés alapanyagainak bővítését. Nem kétséges, hogy a bioenergia részarányának növelése fontos európai stratégiai célkitűzés. Az sem kétséges, hogy a gabonaterme-

lésre szakosodott közepes méretű üzemek számára ez az irány egy hosszú távú, perspektivikus lehetőség. Kérdéses azonban, hogy a magyar állattenyésztés, a vidéki foglalkoztatás jövője veszélyeztethető-e a bioenergia-termelés túlzott bővítésével?

A magyarországi agrárvilág ma szinte minden szempontból súlyosan megosztott. Ez a megosztottság egyre inkább akadályozza a jövőt megalapozó stratégiák kidolgozását és az ezek végrehajtásához elkerülhetetlen együttes cselekvést. A magyar agrárgazdaság egyik része, zömében a nagyobb üzemek igyekeznek alkalmazkodni a változó környezethez és az EU tagság által teremtett lehetőségekhez. Ezzel együtt nem törődik a leszakadókkal, a kicsikkel és a vidék speciális problémáival. Az agrárvilág másik része vehemensen elutasít mindent, ami nagy, több hungarikumot és bioterméket akar, és nem veszi tudomásul a magyar mezőgazdaság számára adott realitásokat. A megosztottságot és annak következményeit még hosszan sorolhatnánk. A két tábor között minimális a párbeszéd, és ez a megosztottság a jövő szempontjából alapvető fontosságú döntések elodázását eredményezi.

A VERSENYKÉPESSÉG JAVÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGE

A magyar mezőgazdaság jövőjének megalapozása átgondolt, széles körű konszenzusra épülő stratégiát igényel. A Nemzeti Vidékfejlesztési Program és a közös agrárpolitika reformjával összefüggő dokumentumok érintik a legfontosabb teendőket, és *alapvetően helyes irányokat jelölnek* meg a jövő fejlődése számára. Továbbra is hiányzik azonban az az operatív stratégia, amely alapján csökkenthető a magyar agrárvilág megosztottsága, és amelyet az agrárgazdaság szereplőinek jelentős része elfogad. A globális és regionális változások elkerülhetetlenné teszik az agrárpolitika felülvizsgálatát és hosszú távú agrárérdekek elemzését. A magyar mezőgazdaság és a vidék jövője egyetértést és előrelépést igényel a deklarációk szintjén túlmenően, mindenekelőtt néhány alapvető agrárpolitikai kérdésben, így a gazdaságstruktúrával és a földhasználattal összefüggésben. Ezek a feladatok eredményesen csak nagyobb kompromisszumkészség és kevesebb rövid távú politikai megfontolás mellett oldhatók meg.

A hosszabb távú szemlélet és átgondoltabb állásfoglalás különösen indokolt az agrárpiacok várható liberalizálódásának hatásai és a biotechnológia, valamint a bioenergia-előállítás kérdéseiben. Ahogyan erről már szó volt, hosszabb távon *a liberalizáltabb EU agrárpiac előnyös lehet a hazai mezőgazdaságnak*. Nyilvánvalóan rövid távon nagyok a kockázatok. Nem a legszerencsésebb azonban, ha hazánk egyik elsőként csatlakozik a változást ellenzők táborához. Némiképp hasonló a helyzet *a GM növények ügyében kialakult magyar álláspontal,* amely az egyik legkonzervatívabb, s amely még a tudományos kísérletek lefolytatását is meglehetősen megnehezíti. Előítéletektől mentes további elemzések szükségesek ebben a kérdésben is ahhoz, hogy a magyar termelők és fogyasztók érdekeit megfelelően érvényre juttathassuk. *A bioenergia-termelés fejlesztése egy további olyan terület, amely sokoldalú mérlegelést és mértéktartó döntéseket igényel.* Az elmúlt négy év egyértelműen példázza e terület jelentőségét és várható pozitív, illetve negatív hatásait. A 2007-es év magas gabonaárai lelassították a fejlesztéseket, a 2008-as év kukoricatöbblete viszont új lendületet adhat a fejlesztéseknek. A bioenergia-termelés hazai fejlesztése mellett azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy az elmúlt években a magyar állattenyésztés soha nem látott mélységekbe süllyedt, és ma már sertéshúst is importálunk. A bioenergia-előállítás levezetheti a gabonafeleslegeket, ugyanakkor olyan versenyt támaszt

a gabonapiacokon, amely hozzájárulhat az állattenyésztés további leépüléséhez, és csökkenti a hazai élelmiszer-termelési potenciált, nem beszélve a vidéki foglalkoztatásra gyakorolt negatív hatásokról.

Rendkívül fontos stratégiai kérdés a KAP jövője. A napirenden szereplő reformjavaslatok jelentős része a hazai mezőgazdaság számára kedvezőtlen irányú változást irányoz elő. A magyar agrárgazdaság szereplői viszonylag keveset tudnak ezekről a javaslatokról és azok potenciális hazai következményeiről. Mindenekelőtt szélesebb és mélyebb hazai viták szükségesek, amelyekben kikristályosodhat a magyar érdekeknek leginkább megfelelő álláspont. A KAP jövőjének formálása nem lehet csak a minisztérium vagy egy-egy szűkebb szakmai kör ügye. A szektor szélesebb körét átfogó előkészítő munka, valamint agrárdiplomáciánk nagyobb aktivitása szükséges, amely biztosíthatja, hogy a 2010 utáni KAP formálásában érvényre jussanak hazánk és az új tagországok sajátos körülményei és problémái.

A mezőgazdasági termelők, *a gazdaságok sokszínűsége jellemzi a hazai mezőgazdaságot.* Évek óta folyik a kisüzem-nagyüzem vita, amely gyakran politikai színtérre is terelődik. Hatékony mezőgazdasági termelés különböző méretekben folytatható. *A kisüzemnek és a nagyüzemnek egyaránt lehetnek előnyei* meghatározott körülmények és emberi feltételek között. Ezért a jövő kihívásaira való felkészülés a gazdaságok sokszínűségének elfogadását igényli az agrárpolitikában. Ennek a talaján viszont differenciált agrárpolitika alkalmazása szükséges, amely nem a kicsiből akar nagyot, vagy a nagyból kicsit csinálni, hanem az egyes gazdaságtípusok sajátosságaihoz igazodó eszközökkel nyújt támogatást. A nagyüzemek számára a gazdasági feltételrendszer transzparenciája a legfontosabb. Általában képesek a piac lehetőségei kihasználására és saját érdekeik hatékony képviseletére, amennyiben diszkrimináció-mentes a környezet. A közép- és kisüzemek viszont körülményeikhez és feltételeikhez igazított hatékony támogatást igényelnek. Ezért az agrárpolitikában megfelelő hangsúlyt kellene kapnia a kisüzemek fejlődésének és piacokhoz való alkalmazkodásának segítése.

Nem kétséges, hogy a mezőgazdaság egésze szempontjából *a versenyképesség erősítése és az ezt szolgáló intézkedések a legfontosabbak*. Ez egy olyan *komplex feladat*, amely magában foglalja a szabályozási rendszer továbbfejlesztését, a tudás és az ismeretek bővítését, a beruházást és fejlesztést és a kapcsolódó infrastrukturális, valamint logisztikai beruházásokat.

A földtulajdon megosztottsága és a földhasználati szabályok merevsége súlyos korlát a mezőgazdasági termelők – különösen a beruházni kívánók – számára. A jövő egyik kulcskérdése, hogy képesek leszünk-e a hatékonyabb földhasználatot segítő intézkedések megvalósítására? A szétaprózott földtulajdon a tulajdoni korlátokkal együtt ma már a fejlődés egyik legfontosabb akadálya. A tulajdoni korlátok enyhítése vagy teljes feloldása, átgondolt földrendezési politikával együtt, meggyorsíthatja az új erőforrások beáramlását a mezőgazdaságba, és segítheti az állattenyésztés és az öntözés rehabilitációját.

A mezőgazdaságban érvényesülő hazai szabályozási rendszer túlzottan merev, esetenként dogmatikus, amely gyakran figyelmen kívül hagyja a mezőgazdaság sajátos körülményeit, és amit az EU irányelvek szinte betű szerinti alkalmazása jellemez. Versenyképesség-centrikusabb, rugalmasabb szabályozási gyakorlat szükséges, amelyben „termelésbarátabb" a környezetvédelem, „haszonállatbarátabb" az állat-egészségügyi szolgálat és az agrártermelés sajátosságait figyelembe vevő a munkaügyi szabályozás.

A tudomány eredményeire épülő gyors technológiai fejlesztés nagyon lényeges

prioritás! Ennek feltétele mindenekelőtt a beruházások fokozása, általában és különösen a céltudatosabb állami beruházás és fejlesztés. Célszerű a vidékfejlesztési alapokból finanszírozott támogatási programok prioritásainak felülvizsgálata a szélesebb nemzeti agrárfejlesztési stratégiai célok alapján. (Például: géptámogatások helyett öntözésfejlesztés.) Ehhez kapcsolódóan a mezőgazdasági kutatási ráfordítások olyan mértékű és ütemű növelése indokolt, amely a tudományt képessé teszi e hatalmas feladat teljesítésére, a korszerű nemesítés és a modern biológia lehetőségeinek kihasználására. Globális elemzések egyértelműen a mezőgazdasági kutatások magas hatékonyságát bizonyítják! Ennek ellenére még a fejlett országok túlnyomó többségében, így hazánkban is a mezőgazdasági kutatási ráfordítások csökkenése figyelhető meg. A magánszektor ugyan egyre nagyobb szerepet tölt be a mezőgazdasági kutatásokban, úgy tűnik azonban, hogy ez a csökkenő állami támogatást csak egyes területeken képes pótolni.

Ahogyan erről már szóltunk, átalakul a termelők és a piac kapcsolata. Egyre nagyobb mértékben érvényesül *a vertikálisan szervezett élelmiszerláncok és ezen belül a forradalmian átalakuló élelmiszer-kereskedelem dominanciája.* A termelők ehhez történő alkalmazkodása, az új piaci viszonyokba történő beilleszkedés a közeljövő egyik legfontosabb feladata. A termelők, különösen a kisebb gazdaságok együttműködése egyértelműen segítséget és támogatást igényel termékeik piacra jutása érdekében. Célszerű arra törekedni, hogy az értékesítő szövetkezeteken keresztül megvalósuló eladások közelítsenek legalább az e területen élenjáró új tagországok, mint pl. Csehország szintjéhez.

Az állam és a magánszféra tevékenységének magasabb szintű koordinálása ugyancsak lényeges prioritás. A mezőgazdaság fejlődése a magánszektoron alapul. Nem nélkülözhető azonban továbbra sem az állami segítség és nem utolsósorban a hatékony ellenőrzés és kontroll. *A termelés és a piac követelményei tehát az állami és a magánszféra hatékonyabb együttműködését igényli.* Az állami szerepvállalás egyre kevésbé a közvetlen beavatkozás és pénzügyi támogatás formájában kell, hogy megvalósuljon. Az átalakuló mezőgazdaság- és élelmiszerpiacok körülményei között az állam legfontosabb feladata a biztonságos és egészséges élelmiszer-termelés garantálása, valamint a piaci működés szabályainak és intézményi feltételeinek fokozatos fejlesztése.

Nagyon fontos a *mezőgazdaság és a vidék új típusú szintézisének létrehozása,* amelyben a mezőgazdasági termelés és a vidék nem mezőgazdasági jellegű gazdasága szerves egységet alkot. Ebben a keretben felértékelődik a helyi kezdeményezések és a kis közösségek szerepe, összekapcsolva a vidéki életfeltételek általános javítására, a vidék felzárkóztatására irányuló törekvésekkel.

A mezőgazdaság hosszú távú fejlődésének alapfeltétele *a vidéki fizikai és szociális infrastruktúra kiemelt fejlesztése.* Nemzetközi vizsgálatok szerint – különösen a világ fejletlenebb régióiban – az úthálózat fejlesztése és bővítése egyben az egyik legfontosabb mezőgazdasági célú beruházás is. A tudás és a szakismeretek szerepének előtérbe kerülése a mezőgazdaságban a vidéki oktatás fontosságára irányítja a figyelmet. Egészében tehát a jövő mezőgazdasága elválaszthatatlanul összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével, és enélkül nehezen képzelhető el *(Csáki, 2006).*

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bánáti D. – Popp J. – Potori N. (2007): A GM növények egyes szabályozási és közgazdasági kérdései. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI, 3. sz. – (2) Binswanger H. P. (2006): Empowering Rural People for their Own Development. 26. International Conference of Agricultural Economists. Gold Coast, Australia – (3) Csáki Cs. (1999): Középtávú tendenciák a világ agrárpiacain. Közgazdasági Szemle, 1999. február – (4) Csáki Cs. (2006): A város és vidéke napjainkban: Falu 2006. ősz – (5) Csáki Cs. (2007): Változó prioritások a világ agrártermelésében. Fejlesztés és Finanszírozás, 2007. 1. 12-20. pp. – (6) Csáki Cs. (ed.) et al. (2008): Restructuring market relations in food and agriculture in Central and Eastern Europe: Impacts upon small farmers. Regoverning Markets – (7) Csáki Cs (2008): The CAP at Fifty. EuroChoices volume 7, number 2 – (8) De Haan, H. (2005): The State of World Food and Agriculture. FAO, Rome – (9) De Haen, C. et al. (2001): Livestock Development Implicatons on Rural Poverty the Environment and Global Food Security. Direction in Development. Washington D.C. World Bank – (10) De Haen, H. – Stamoulis, K. – Shetty, P. – Pingali, P. (2003): The world food economy in the twenty-first century: Challanges for international co-operation. Development Policy Review – (11) Eastwood, R. – Lipton, M. – Newell, A. (2005): Farm Size. In: Evenson, R. and Pingali, P.L. (eds): Handbook of Agricultural Economics. North Hollad press, Amsterdam – (12) Evenson, R. E. – Collin, D. (2003): „Assessing the Green Revolution, 1960 to 2000." Science, 300: 758-762. pp. – (13) FAO (2005): The State of Food and Agriculture 2005: Making Trade Work for the Poor. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy – (14) FAO (2006): World Agriculture: Toward 2030/2050, Interim report. Global Perspective Studies Unit, Food and Agriculture Organization, Rome, Italy – (15) FAO (2003): Markets for Non Traditional Agricultural Exports. FAO, Rome – (16) Martin W. – Anderson, K. (2006): The Doha Negotiations on Agriculture: What Could They Deliver? American Journal of Agricultural Economics. Volume 88, Number 5. – (17) McCalla, A. – Nash, J. (eds.) (2007): Reforming Agricultural Trade for Developing Countries. Volume I. and II. World Bank – (18) Pingali, P. (2006): Agricultural Growth and Economic Development: a view through the globalization lens. 26. International Conference of Agricultural Economists. Gold Coast, Australia (19) Popp J. (2007): A bioüzemanyag-gyártás nemzetközi összefüggései. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI, 2007. 6. sz. AKI, (20) Ravallion, M. – Chen, S. (2004): China's (Uneven) Progress Against Poverty, World Bank, Washington DC. AKI, (21) Reardon, T. – Timmer, C.P. – Barrett, C. – Berdegue, J. (2003): The rise of supermarkets in Africa, Asia, and Latin America. American Journal of Agricultural Economics 85 – (22) Rosegrent, M.W. – Xcai, S.A. – Cine (2002): World Water and Water to 2025, Dealing with Scarcity. IFPRI Washington DC. – (23) Scones, G. C. – Miranowski, J. A. (eds) (2004): Perspektives in World Food and Agriculture 2004. Iowa State Press – (24) Valdes, A. – Forster, W. (2005): Reflections on the role of agriculture in pro-poor growth. Paper prepared for the research workshop: the future of small farms. Wye College, Kent – (25) World Bank (2003): „Reaching the Rural Poor – A Renewed Strategy for Rural Development," Sector Strategy Paper – (26) World Bank (2004): „Land Policies for Growth and Poverty Reduction, „Policy Research Report – (27) World Bank (2005a): „Global Agricultural Trade and the Developing Countries." – (28) World Bank (2005b): Agricultural Investment Sourcebook. – (29) World Bank (2005c): Directions in Agriculture Development. – (30) World Bank (2007): World Development Report:Agriculture for Development.